

ERDI AROAN BARRENA. IRTEERA

Unitate honetako irteera Madalena ermitan hasiko dugu.

Izan kontuan, unitate honek biltzen duen garaian, Erdi Aroan, Madalenako ermita harresiz kanpo zegoela; hau da, herritik kanpo.

1. MADALENA ERMITA

Hasiera batean herriko, Gipuzkoa eta Nafarroako legenardunen ospitalea ere izan zen. Horregatik, eta gaixotasunak suposatzen zuen arriskua zela medio, hiribilduko harresitik kanpo eraiki zuten.

Madalena legenardunen zaindaria denez, hortik etorriko zaio izena ermitari.

Ez da zehazki ezagutzen noiz eraiki zuten. Zenbait autoreren arabera, ospitalea 1320. urtean eraiki zuten, eta ermita, berriz, 1500 urte inguruan.

1547. urtean, Udala ermita berreraikitzekotan zen. Beraz, hortik ondoriozta dezakegu askoz ere lehenagotik eraikia zela.

Legenardun leku gisa, XVII. mende erdiraino erabili zen, antza. Legenardunen lekuak, berez, legenardunak herrietatik aparte bizi ziren herrixkak ziren, oinarrizko osasun eta karitatezko zerbitzuak zituztelarik.

Ondoren, hainbat gerratako tropek hartu zuten. Eta 1866an kanpai lantegi bilakatu zen. Ordurako, oso hondaturik zegoen.

Udalak biltzen zituen laguntza eta limosnei esker iraun zuen. Baita, Bengoerrotak zituen irabazien laurdenari esker.

Herrian ermita esaten bazaio ere, Madalena Basilika da. Bertan, barruan, herriko zaindaria den Madalena deunaren irudia gordetzen da. Urtean behin soilik irteten da ermitatik, Madalena egunean parrokiara joateko.

Orduan, dantzariak, Udal banda eta Udal korporazioa bila etortzen zaizkio eta lorez apainduta eta musikaz lagunduta egiten du parrokiarainoko ibilbidea jaien egun handian.

Madalen kaletik aurrera jarraituko dugu. Kale honetako etxeak aspaldikoak diren arren, han ez dugu Erdi Aroko arrastorik topatuko, Madalena kalea geroago egindako zabalpena baita.

Foru plazaren ondoan igaroko gara. Erdi Aroan orain gure ezkerretara geratzen den guztia portua zen. Foru plaza itsasontziz beterik zegoen, hortaz.

Harresiaren atera heldu gara. Gure ezkerretara, Foru plazan barrena lerrokatuta dagoen etxe ilara horrek Erdi Aroan hiribilduaren itsasoko harresia osatu zuen. Errebaleko atea egon zen lekuan, gaur egun, bi etxeen arteko pasabidea besterik ez dago. Begira diezaiogun mapari. Hor lehen planoan agertzen den ate hori Errebaleko atea da, juxtu gu orain gauden kokagunea.

Atea igaro eta aldapan gora abiatuko gara. Berehala, eskubitara Mikelazuloko pasabidea ikusiko dugu. Gu ere hortik zehar abiatuko gara.

2. MIKELAZULO

Mikelazulo elizaren dorre azpian dagoen pasabidea edo tunela da. Hasieran eliza askoz txikiagoa zen, baina behin eta berriro izan zituen handitzeak, azkenean, kalea bitan moztera behartu zuten. Orduetik, Goiko kalea eta Santxoenea kalea elkarri begira geratu ziren, eraiki zuten dorre berriaren azpiko kantoiko tuneletik.

Erdi Aroan, hiribilduaren eta Nafarroaren arteko merkatal harremanak oso garrantzitsuak ziren. Eta, horren ondorioz, horixe zen Nafarroako atera eta Nafarroako bidera joateko bidea. Horren azpitik pasatzen ziren Nafarroa aldera zihoazen jendeak, gurdiak eta merkantziak. Mikelazuloren garaierak arazo bat baino gehiago sortu zizkien garaiko garraiolariei, eta garaiko idazle batek baino gehiagok idatzi zuen horri buruz trufatzeko.

Nahi baduzu, gida honetako 11. puntuan jasotzen den kontakizuna aipatu dezakezu Mikelazulon zaudetela probestuz.

Mikelazulon barrena igaro eta jarrai dezagun aldapan gora. Gaur egun kale batekin topo egingo dugu, baina Erdi Aroan Nafarroako atetik behera jaisten zen harresiak ez zuen etenik. Harresia zabaldu zutela baliatuta, une batez, Goiko kaleko norabidea utzi, eta Astotokian sartzen bagara, argi ikusiko dugu herriko harresiaren aztarna. Harresiaren gainean eraikita daude Goiko kaleko etxeak eta argi eta garbi ikusten da Morrontxoko dorretxerako zatia. Haraino joanez gero, Morrontxo dorretxeko fatxada ikusiko dugu.

Leku horri astotokia esaten zaio garai batean, orain ikusten dugun eraikuntza berde horren lekuan, Udal azoka zegoenean, bertara etortzen ziren baserritarrak han uzten baitzituzten astoak lotuta. Oraindik ere badaude astoak lotzeko burdinezko zirgiloak, ea nork topatzen dituen!

Harresi zaharra ikusi ondoren, Goiko kalean behetik gora abiatzeko prest gaude. Ezker aldean elizako atea eta horma ditugula, eskubian etxeetako atariak azaltzen joango zaizkigu. Horietako batzuei erreparatu badiogu, armariak dituztela ikusiko dugu. Ezkerretara, Elizako kalea eta Orereta kalea aurkituko ditugu. Hor ere badira Erdi Aroko etxe dotoreak, tartean Amulleta eta Arranbide etxea. Kalean gora, garai batean kalearen amaieran, bi dorretxe ditugu ezker eskuin: Morrontxoko dorretxea eta Torrekua. Bien artean, Nafarroako atea zegoen.

Mapari begiratzen badiogu berriro, hortxe topatuko ditugu elementu horiek, harresiaren goiko muturrean. Marrazkian agertzen den gisan, garai hartan, atearen gainaldetik dorretxe batetik bestera igaro zitekeen. Nafarroako atea eraitsi bazuten ere, gaur egun oraindik Torrekuako horman ikus litezke eskailera mailen arrastoak eta horien buruan zen atearen aztarna.

3. MORRONTXO

Goiko kalean eskubira dugun dorretxea da.

Hiribildua defendatzeko eraiki zuten. Haren eraikuntza estiloak Europa iparraldeko eraikuntzen eragin garbia du.

Mendebaldeko fatxadak izan ezik, gainerakoek teilatutik gertu modiloak dituzte. Haien eginkizuna defentsarako erabiltzen zituzten egurrezko egiturei eustea zen. Egurrezko talaia gisako haietan soldaduak kokatzen ziren.

Ekialdeko eta hegoaldeko hormak lodiagoak egin zituzten, defentsarako eraginkorragoak izan zitezten. Fatxada nagusia, Goiko kalera ematen duena, harlanduzko harriz egindakoa da eta gainerakoak kareharriz eginikoak dira.

Hegoaldeko fatxadan, harresien kanpoaldera, Topoko geltokitik ikus daitekeen aldea, alegia, soilairu nagusiko ezkerrean eraikuntza txiki bat ikus genezake, ziurrenik Erdi Aroko komuna izango zena.

Mendebaldeko fatxadan dorre almenatu dotorea ikusiko dugu, ipar-ekialdekoan eskubiko erdialdean bost harri azaleratzen dira. Antza, dorrearen inguru osoa almenaduna izan zen, baina egun arrasto horiek besterik ez dira geratzen.

Sarrerako atea arku zorrotzekoa da.

Ez da ezagutzen zein urtetan eraiki zen dorretxea. Hala ere, jasota dago nortzuk izan ziren haren jabeak. Haietako bat, Juan de Olazabal kapitaina izan zen. Horregatik, Sanjuangua izenez ere ezagutzen da dorretxea.

Juan de Olazabal hiribilduko alkatea izan zen XVI. mendearen amaieran. Gainera, hainbat errotaren jabea zen eta itsas enpresaria: 17 galeoi handi eraiki ziren haren aginduz.

Hala ere, urte asko dira dorretxea etxebizitzetan banatu zela, eta etxebizitza arruntez osatua dago.

4. TORREKUA

Morrontxo dorretxearen aurrez aurre dago, eta haren gisan hiribildua babesteko eraiki zuten. Bi dorretxeen artean, beraz, Nafarroako atea zaintzen zuten.

Dorretxea barrutik bitan banatua dago. Goiko kalean aldamenean dagoen zatia, Morrontxon antzera, etxebizitza arruntetan banatu zen, eta etxejabeena da. Iparraldeko zatiari dagokionez, sute baten ondoren utzita egon zen urte luzeetan Udalak erosi zuen arte 1995. urtean, ia erortzear zegoela. Zaharberritu egin zuen eta zenbait museo kokatu ditu han, tartean Euskal Jantzien museoa.

Torrekuak, hegoaldeko fatxadan, Goiko kale aldera dagoenean, sarrerako bi ate zituen. Bata beheko solairuan eta bestea lehenengoan. Azken horretara, kanpoan zuen eskailera batetik joaten zen. Egun, haien arrastoak garbi ikus ditzakegu.

Ez da ezagutzen noiz eraiki zuten, baina 1494. urterako jada konpondu zuten. Artxiboan jasota dago ere zeintzuk izan ziren dorretxe horren jabeak.

Torrea eta Urdinso izenaz ere ezagutu da dorretxea. Independentziako gerran etxea hutsik geratu omen zen eta hori zela-eta, 1813. urtean, ingeles armada aliatuaren gudarosteak bertan egon ziren.

Dorretxeak aurpegi misteriotsu bat du zizelkaturik. Bere kokalekutik mendeak daramatza Goiko kalean zehar gora eta behera dabilen jendea zelatatzen. Orain ere guri begira dago. Ea nork aurkitzen duen!

Bi dorretxeak ikusi ondoren, jarrai dezagun ibilbidea. Beherantz joanda Jaurtarkol plaza aurkituko dugu. Handik gora begiratzuz, Goiko kaleko etxeek eskaintzen diguten ikusmira aparta izango dugu. Erdi Aroko etxe haiek gutxi gorabehera nolakoak ziren irudikatzeko aukera polita eskainiko digu ikuspegi horrek.

Plazatik behera Orereta kalea dugu, bertan etxe eta atari zaharrak ikusteko aukera izango dugu.

Torrekua ondoren dagoen etxea Arranbide etxea da. Haren atzealdean egongo zen mapan ikusten dugun bastioia.

Aldapak Erdiko kalearekin bat egiten duen lekuan herriak zuen hurrengo atara helduko gara, Frantziako atea.

5. ZUBIAURRE JAUREGIA

Hiribilduko jauregi hori herriko oinetxe zaharretako bat da. Antzinako erregimenean zehar herrian izandako familia nagusienei loturiko hiri jauregia da. Familia horiek desagertzea eta hiriak XIX. mendean zehar izan zuen bilakaera dira, eraikina etxebizitzarako bihurtzea, alegia, Zubiaurre jauregiak gaur egun duen narriaduraren eta egoera txarraren errudunak.

Hainbat jabe izan ditu historian zehar; horregatik, era berean, hainbat izen izan ditu.

Zubiaurre jauregia izenez gain, Jauregi Zaharra, Antia-enea, Amasa-enea, eta Elizalde-enea izenez ezagutu da.

Haren jabeetako bat Pedro Zubiaurre itsasgizona izan zen.

Hegoaldeko fatxadan balkoiak ditu. Baita armarri ederra ere. Fatxada hori litzake banderak eta tapizak eskegi eta jauregiko jauntxoak kalera agertzeko lekua.

Beheko balkoiak jauregitik ateratzen den balkoi luzapena du. Hori ez zen atearen horma, Santa Klara alderago baitzegoen. Mapan ikusten badugu, erraz ohartuko gara jauregia eta harresiaren artean plaza edo kale zabalpena dagoela. Hainbat uste eta teoria daude luzapen horren gainean, baina ez zuen defentsa sistemarekin inongo harremanik. Harresia, alboan eraiki zuten etxearen azpialdean ikus liteke, Txintxarri elkartearen zoruan. Beraz, harresia mendebaldeagotik jaisten zen.

Ekialdeko fatxada ikusteko Erdiko kalera joan beharko dugu. Teilatuan kanoi itxurako galgora ikus genezake. Behar bada atentzioa emango digu leihoak altura desberdinetara daudela. Horren arrazoia solairuarteetan zeuden eskaileraburuak argiztatzeko beharra da.

Iparraldeko fatxada zumardi aldera ematen duen fatxada da. Seguruenik jauregia eraiki zutenean atzealdeko fatxada izango zen, ibai ertzera begira zegoelako, baina, hala ere, ardura nabaria izan zuten bere osakeran eta ipini zituzten elementuetan. Gaur egun zumardian ikusten ditugun ate horiek, garai hartan ibaian ziren itsas jarduerekin lotutako industri-lokalak izango ziren.

Iparraldeko fatxada horretatik hasi eta Beheko kaleko etxeen atzealdeek osatuko zuten, beraz, ibai aldera ematen zuen harresia.

Beheko kaletik barrena abiatuko gara. Alde batera utziko dugu Erdiko kalea. Erdiko kalea, Arakin kalea izenez ere ezagutzen zen, bertan harategiak zeudelako, agian.

Beheko kalean hainbat armarridun etxe ikusiko dugu, baita etxe sarrerako ate dotoreak. Amaieran, Udaletxetik behera datorren kalearekin bat egiten du. Beheko kaleko azken etxearen ertzak osatuko zuen hurrengo atea: Ugarritzako atea.

Ugarritzako atea, hiribildutik Ugarritzako ontziolara eta Lezoko bidera joateko erabiltzen zen. Ibaia zeharkatzeko harlanduzko harriz eginiko zubi dotorea zegoen: Ugarritzako zubia. Egun, izen hori du oraindik nahiz eta Panierreko zubiaz ere ezagutzen den. Liburuxkako 7. Eta 12. Orrialdetako mapetan ikus daitezke elementu horiek guztiak.

Harresiak jarraitzen zuen Bengoerrotaraino. Etxe horien guztien aurrean, egun zumardia dagoen lekuan, ubide bat igarotzen zen, Fanderiatik errotaraino ura ekartzen zuena. Garai hartan errotako eraikuntza beste eraikuntzak baino aurrerago ateratzen zen, gaur egun haren ordezt dagoen etxeak ere zumardiko beste etxeekiko lerrokadura bera du.

Egun zumardiko lerrokadura hori etenda badago ere, XIX. mende arte ez zuen izan etenik. Garai hartan eraitsi zuten etxea Biteri txikiari irteera eman eta errepede berria Papeleraino irits zedin.

Gure bidean udaletxe aldera egingo dugu guk. Udaletxera heldu aurretik, haren alboan Kapitanenea kalea dugu. Kale horretan aurrera joan beharko dugu hurrengo eraikuntza aurkitzeko.

6. KAPITAIN ETXEA

Gaur egun Kapitain etxea izenez ezagutzen den eraikuntzak herriko historiako lehenengo urteetan du jatorria. Garai hartan Uranzu familiarekin lotuta agertzen da. Antza, famili hori Oiartzun bailaratik etorri zen Orereta auzoa populatzera.

Etxe horretakoak ezagunak ziren itsasorako ontzigile gisa. Matxin Uranzu itsas kapitainaren, edo *Matxin Errenteriakoa*, jaiotetxea izan zen. Kapitaina, Bizargorri piratarekin borrokatu zen urruneko itsasoetan. Hortik datorkio Kapitainaren etxea izena.

Gaur egun bi etxe badira ere, hasiera hartan etxe bakarra zen.

Beranduago, etxea Juan Iturrizarena izan zen. Hark agindu zuen gaur egun fatxada nagusian ikusten ditugun bi armariak zizelkatzea: Uranzutarrena eta Iturrizatarrena. Azken jabe berri hori dela eta, Iturrizako etxea ere esaten zaio.

Torrekuan gertatu bezala, hemen ere etxea erdibitu egin zen etxebizitza arruntak egiteko. Gaur egun Kapitain etxea dena 1984an erosi zuen Udalak, erdi erorita zegoena birgaitu eta kultura-etxe bilakatu zuen.

Arkitektura aldetik aipagarriena fatxada nagusiko teilatu-hegal azpian agertzen den erlaitza da.

Erdi Aroan, eta beranduago ere, XIX. mende arte, Kapitainenea kalea Bengoerrotaraino heltzen zen jarraian, baina Biteri txiki kalea eraiki zutenean, hainbat etxe eraitsi eta kalea erdibitua geratu zen, Santa Maria eta Santxoenea kaleekin gertatu zen antzera.

Nahi izanez gero, Kapitainenea kalean aurrera egin genezake, Biteri txiki arte.

Kale horretatik barrena joan gintezke Santa Maria kaleraino, edo Santxoenea kaleraino. Zuk erabaki, helburua Herriko plazara heltzea baita.

Bi kaleetako etxeetan armari ederrak topatuko ditugu. Santxoenea kalea eta Madalen kaleko ertzean Kanttalen etxea topatuko dugu. Haren leihoei begira Erdi Aroan trebatzen ari zaizkizun ikasleak laster ohartuko dira Erdi Aroko eraikuntza ederra dela.

Hautatu duzun bidea hautatuta, Herriko enparantzara eramango zaitu. Plazan Erdi Aroko hainbat eraikuntza topatuko dituzu. Aurrez aurre, elizarekin Elizako kalea osatuz, Txikitoren kantoia ikusiko duzu. Egun hutsik dagoen etxe horretan XX. mendearen hasieran Txikitoren-fonda izeneko taberna zegoen eta horrek emango zion izena. Hala ere, etxea behatuz erraz antzeman litekeen bezala, etxea Erdi Arokoa da.

7. UDALETXEA

Gaur ezagutzen dugun eraikuntzak aldaketa eta zabalkunde asko izan ditu urteen joan-etorrian. Arkupeak zituen eraikuntza izan zen jatorrizko eraikuntza, pisu bat gutxiagorekin.

Herritarrek ordu arte parrokiako koruan eta etxe pribatuetan egiten zituzten bilerak egin ahal izateko eraiki zuten 1603. urtean.

Eraiki eta berehala frantsez gudaroste batek su eman zion herriari. Herritarrek 30 urte behar izan zituzten eraikuntza leheneratzeko. Erabilera hauexek zituen eraikuntza berri hark: behean kartzela, lehen solairuan Udaletxea eta bulegoak eta azken solairuan mutilentzako eskola, neskak ez baitziren garai hartan eskolara joaten.

1905. urtean eskola kendu eta alkatetza eta hainbat bulego ipini zituzten. Urtebete beranduago hirugarren solairua eraiki zuten, atezainaren etxebizitza izateko.

1925. urtean, Kapitaneneako alboko bi etxe erosi zituen Udalak udaletxea handitzeko.

Beranduago, Herriko plazako alboko etxea erosi eta gehiago zabaldu zuten udaletxea. Eta azkenik, ondoko etxea ere eraberritu zuten, udaletxea Santa Maria kaleraino helduz.

Bere fatxada nagusian udaletxeak lau arku ditu. Lehenengo solairuko balkoien erdian herriko armarrria ikus dezakezue. Urte askotan uste izan da armarrri hori zela herriko zaharrena.

Kapitanenea kaleak ere baditu arkuak.

Jatorrizko udaletxearen horman eguzki erlojua dago, ea topatzen duzuen!

Hori izango zen, seguruenik, herrian izan zen lehen erlojua, eta bakarra urte askotan.

Herriko plazara itzulita, bertan dagoen beste eraikin garrantzitsu bat, zalantzarik gabe, parrokiako da.

8. ANDRA MARI PARROKIA

Parrokiak ere ez du beti egun ezagutzen dugun itxura eta neurria izan.

Eliza oso antzinakoa da, bertan gure herriaren eta Oiartzungoaren arteko ebazpenak agindu baitziren 1384. urtean.

Frantziako gudarosteek 1512. urtean lapurretak egin eta eliza txikitu ondoren, 1523an parrokia berriz eraikitzea erabaki zuten. Lanak 1573. urtera arte luzatu ziren. Joera artistikoak “euskal gotikoa” deitua izan den korronte horri dagozkio.

Mende Erdiko lana izan zen, behin baino gehiagotan eten zena, seguruenik, eraikuntzak sortzen zituen gastu handiei aurre egin ezin zela. Kinka larri haietan eta diru sarrerak nolabait areagotzeko, erabaki bereziak hartu zituzten, esate baterako: hiribilduko itsasontziek lortzen zituzten etekinen erdia elizaren lanetarako gordetzea.

Parrokiaren eraikuntza, gainera, herritarrei, baserritarrei eta arrantzari ezarritako zenbait zergeri esker ordaindu zen.

Herriko plazatik ikusten duzun ataria 1625. urtekoa da, eta egungo dorrea 1897. urtekoa.

Frantziako gudarosteek 1638. urtean lapurketak eta txikizioak egin zituzten herrian, parrokiako organu zaharra lapurtu egin zuten. Berria, 1893an inauguratu zuten.

Beirateak, Municheko ZETTLER etxeari eskatu zizkioten. Mundu Gerra lehertu zenean, jadanik Munichetik Amsterdam barrena zetozen beirateak ez ziren Pasaiaiko portura iritsi. Baoak zur zatiekin itxi behar izan zituzten eta hala egon ziren lau urte luzeetan. Gatazka bukatu zenean, erretoreak Amsterdameko portuan aurkitu zituen azkenean: kaxak ukitu gabe eta beira guztiak osorik zeuden.

Parrokiari egindako azken eraberritzea 2007an hasi zen eta eliza bi urtez itxita egon ondoren, gaur duen itxura hartu zuen.

Ama birjinaren koroatzeko erretaula da parrokiako altxor artistiko preziatuena, beharbada. Kondairak dioenez, Aragoiko Katalina, Gaztelako Errege katolikoaren alaba eta Ingalaterrako Enrique VIII.aren lehen emaztearena izan zen. Erreginak Morrontxo dorretzeko Maria Lezo andreaki oparitu zion, Ohorezko Dama gisa eskaini zituen zerbitzuak saritzeko eta hark, aldi berean, elizari eman zion.

Koruaren azpian Jesus Baratzean eta Jesus Gurutzea eramaten eskulturak daude, XVIII. mendeko bigarren Erdiko kalbario miresgarri bat, eta Madalena penitentzigile guztiz eder bat, kondairak dioenez, Añarbeko ermitatik ekarria hura eraitsi zutenean.

Aldare nagusiko marmola Bizarain mendian zegoen Artxipiko harrobitik ekarri zuten, zumardian dagoen iturri izandako lorategikoaren gisan.